

BÆREKRAFTSBOKA

FNs bærekraftsmål
i lys av kristen tro



BÆREKRAFTSBOKA

Utgitt av:



Norges Kristne Råd



DEN NORSKE KIRKE
Mellomkirkelig råd

Bærekraftsboka har blitt drevet fram av en rekke organisasjoner, kirkesamfunn og enkeltpersoner. Tusen takk til hver og en av dere som har delt idéer og gitt innspill underveis!

Teologiske refleksjoner og spørsmål: Kjell Nordstokke
Bønner: Hildegunn Marie Tønnesen Schuff
Redaktører og øvrig tekstarbeid: Guro Almås og Anne Marte Skaland

Illustrasjoner: Mari Kvale
Design: **TYDE**, Bendik Schøien
Trykk: **Grøset**, ledende på miljøsertifisert grafisk produksjon

Finansiert av:
Norad og Seksjon for diakoni og samfunn i Kirkerådet

Innhold

4	Forord
6	Kristen tro og teologi som perspektiv på bærekraftsmålene
8	Mål 1: Utrydde fattigdom
10	Mål 2: Utrydde sult
12	Mål 3: God helse
14	Mål 4: God utdanning
16	Mål 5: Likestilling mellom kjønnene
18	Mål 6: Rent vann og gode sanitærforhold
20	Mål 7: Ren energi for alle
22	Mål 8: Anstendig arbeid og økonomisk vekst
24	Mål 9: Innovasjon og infrastruktur
26	Mål 10: Mindre ulikhet
28	Mål 11: Bærekraftige byer og samfunn
30	Mål 12: Ansvarlig forbruk og produksjon
32	Mål 13: Stoppe klimaendringene
34	Mål 14: Liv under vann
36	Mål 15: Liv på land
38	Mål 16: Fred og rettferdighet
40	Mål 17: Samarbeid for å nå målene
42	Referanser

Forord

Anne Marte Skaland og Guro Almås,
redaktører av Bærekraftsboka

Viljen til å kjempe for en bedre verden er noe av det mest dyrebare vi har. Viljen som finnes i en fredsforkjemper i Kabul, en menneskerettighetsaktivist i Kairo og en miljøvernere i Karasjøk. Viljen som bor i mennesker som ofrer alt for andres rettigheter, og i oss hverdagsaktivister som prøver så godt vi kan. Og som av og til blir motløse og gir opp, før vi prøver igjen.

Bærekraftsmålene representerer både noe gammelt og noe nytt. Kampen for fred, miljø og rettferdighet er på ingen måte ny. Men det har aldri skjedd før at verdens stater har blitt enige om så omfattende og ambisiøse mål som bærekraftsmålene. Selv om kampen er gammel, skaper disse målene en ny drivkraft. De gir oss en sjanse vi må gripe. Det skylder vi alle som fortsatt lever i fattigdom og urettferdighet. Det skylder vi barna som skal arve jorda.

For å nå bærekraftsmålene er vi avhengig av at mange jobber for dem. Det er summen av alle menneskers handlinger som bestemmer hvilken vei det bærer. I hverdagen kan vi velge klimavennlige løsninger, vi kan kjøpe klær som er etisk produserte, og vi kan plukke plast i strandkanten. For å endre de grunnleggende strukturene som skaper konflikt, urettferdighet og miljødeleggelse, må vi være mange som går sammen. Vi må organisere oss og jobbe gjennom lokalsamfunn, organisasjoner og internasjonale nettverk.

Også kirker og kristne organisasjoner har en rolle å spille i den store dugnaden. I denne boka inviterer vi til å reflektere over hva Bibelen og kristen tro har å si om de ulike bærekraftsmålene. Dette er ikke nye temaer for kirken, men bærekraftsmålene kan gi oss nye innfallsvinkler, nye alliansepartnere og nye framgangsmåter. Til sammen utgjør kirker og kristne organisasjoner et nettverk med forgreininger i lokalsamfunn over hele verden. Evner vi å ta i bruk de ressursene vi har til å skape endringer som monner? Vi håper *Bærekraftsboka* vil bidra til å gjøre store visjoner om til konkret handling og tegne en større himmel

også over tilsynelatende små, hverdagslige handlinger. Kombinasjonen av fakta, bibelrefleksjon, spørsmål og bønner gjør at boka kan brukes som ressurs i prekenarbeid, bibelgrupper, konfirmantundervisning og andakter.

Vi står sammen med søstre og brødre over hele verden som også har en vilje til å forandre. Selv om vi ikke vet om hver og en, er det som om vi samarbeider i et usynlig maskineri. Ingen vet nøyaktig hva som må til for å nå bærekraftsmålene. Noen mål handler om pengebevilgninger, andre handler om tøffe politiske kamper, andre igjen handler om å endre holdninger og tradisjoner. Hvor mange arbeidstimer må vi legge ned? Hvor mange leserinnlegg må vi skrive? Hvor mange folkemøter må vi arrangere? Det svaret har vi ikke, men vi vet at jo flere som jobber for noe, desto sterkere blir laget, og desto større blir sannsynligheten for å lykkes.

Kristen tro og teologi som perspektiv på

bærekrafts- målene

Kjell Nordstokke

Kan Bibelen, kristen tro og teologisk refleksjon være en ressurs i arbeidet med bærekraftsmålene? Det kommer an på perspektivet vi velger å bruke. De bibelske tekstene åpner for flere mulige perspektiver. Her er noen av dem:

Et grunnleggende utgangspunkt er at Bibelen i stor grad handler om alminnelige mennesker og hverdagen deres. I den fantes erfaringer av tørke og hungersnød, frykt for krig og voldsbruk og en stadig uro for å bli rammet av sykdom eller ulykke. Hverdagen minnet menneskene daglig om livets sårbarhet. Men den fylte dem også med undring over skaperverkets storhet og gavmildhet; de visste at de var en del av en større sammenheng enn de var i stand til å fatte.

Denne hverdagen tolket de i troen på Gud. «Jorden og det som fyller den, hører Herren til, verden og de som bor der, er hans. For han har grunnlagt jorden på havet, grunnfestet den på strømmende vann» (Salme 24,1-2). Forestillingen om Gud som skaper har rotfeste i hverdagens erfaringer og undring, og den knytter an til forventningen om Guds nådige nærvær med løfte om framtid og håp.

I lys av skapertanken har alt som er til, en grunnleggende verdi i seg selv; skaperverkets gaver skal ikke reduseres til midler for menneskets trang til å erobre og forbruke. Ifølge skapelsesberetningen (1. Mosebok 1) er mennesket unikt i skaperverket, bare mennesket er skapt i Guds bilde, men denne særlige rollen innebærer først og fremst et kall til å være Guds medarbeider i innsats for å fremme det som er rett, godt og sant. Bare mennesket har fått i oppdrag å verne om skaperverket og dets goder. Dette gjelder alle mennesker, ikke bare kristne. Og det gjelder alminnelige mennesker, i hverdagens gjøremål. Uten tvil gir dette perspektivet viktig innsikt i refleksjonen omkring bærekraftsmålene og arbeidet for å virkelig gjøre dem.

Menneskene som Det gamle testamentet forteller om, tilhørte et folk som Gud hadde sluttet en særlig pakt med. Gjennom paktens lovte Gud å verne folket og gi det gode levekår; til gjengjeld forpliktet folket seg til å holde bud og forskrifter. Rettferd og fred er nøkkelord i pakttroenskapen: På den ene side får menneskene del i Guds rettferdighet og fred, som gode gaver og ressurser i byggingen av gode fellesskaper, på den annen

side har folket som oppgave å forvalte disse gavene rett og selv bidra til å fremme rettferd og fred i hverdagens relasjoner og gjøremål.

Profetene i Det gamle testamentet kritiserte folket for å ha sviktet og vendt seg bort fra Gud. Framfor alt refset de makthaverne, både den politiske, økonomiske og religiøse eliten, og livsstilen deres. Herskernes maktmisbruk og undertrykkelse av fattigfolk var ikke bærekraftig. Derfor ville Gud straffe dem, landet ville gå i oppløsning om de ikke omvendte seg og på ny forpliktet seg til rettferd og fred.

Som kristne er vi ikke lenger bundet av den pakt som Israelfolket inngikk med Gud på Sinai-fjellet. Men de ti budene er fortsatt retningsgivende for hva det innebærer å leve rett; ifølge Jesus kan hele loven og profetene oppsummeres i det dobbelte kjærlighetsbudet: å elske Gud og å elske nesten som seg selv (Matteus 22,36-40). Det er et kall til barmhjertighet og omsorg, til vern om menneskeverd og skaperverk og til å fremme rettferdighet og fred.

Hvordan skjer det i praksis? Først og fremst gjennom hverdagslivets daglige gjøremål. Men også gjennom konkret engasjement i saker som ansporer oss til felles innsats.

Denne boka har som mål å tolke bærekraftsmålene som «tegn i tiden» (Matteus 16,3). Som offentlig agenda uttrykker de en global ambisjon om å gjøre verden bedre for alle å leve i, framfor alt gjennom å bygge bærekraftige samfunnsordninger. Samtidig uttrykker mange av målene det kirker lenge har vært opptatt av og kjempet for. Derfor representerer bærekraftsmålene en unik mulighet for kristent samfunnsansvar, i samarbeid med andre samfunnsaktører, både offentlige og frivillige.

Hvordan lese bærekraftsmålene i lys av kristen tro? Mange steder i verden bruker kristne metoden «se-bedømme-handle» når de forsøker å tolke utfordringene fra hverdagen i et trospektiv. Metodene består av tre trinn; det er viktig at disse tas i riktig rekkefølge, uten å blande dem sammen, og ved å bruke nok tid på hvert av dem. I kapitlene om hvert av bærekraftsmålene i denne boka vil dere finne elementer av alle tre trinnene.

Det første trinnet er **å se**. Det gir plass for en beskrivelse som er så realistisk som mulig av et tema eller en problemstilling, gjerne ved hjelp av faglig dokumentasjon og analyse. Hvert av bærekraftsmålene er basert på slik innsikt og på en forståelse som tolker dem som en global utfordring. Å se handler med andre ord om å få fram fakta og i tillegg klargjøre den etiske dimensjonen ved temaet: Hvorfor er dette en utfordring som angår oss?

Det andre er **å bedømme**. Det er her trospektivet bringes inn, med spørsmål om hvordan det som er «sett», kan bedømmes i lys av Guds ord og troen på Gud som skaper, frelser og livgiver. Dette er stedet for å bringe inn bibelske temaer og fortellinger slik at de kan skarpstille utfordringen vi har sett. Slik kan vi bedømme den i troens og håpets perspektiv. Det er viktig at dette skjer med et kritisk – også selvkritisk – blikk. Er det sikkert at vårt perspektiv på bibelfortellingene er det riktige? Hvordan vil fattige og undertrykte bedømme det vi har sett?

Det tredje er **å handle**. Når vi har sett på det som utfordrer oss, og reflektert kritisk om dette temaet i troens og tjenestens perspektiv, melder spørsmålet seg: Hva skal vi gjøre? Som enkeltmennesker, som kristent fellesskap, som lokalsamfunn og så videre. Både innsikten fra det første trinnet og erkjennelsen fra det andre kan bidra til et fornyet engasjement i tiltak vi allerede er involvert i. Men det kan også hende at vi motiveres til nye og mer dristige engasjementer, i nye samarbeidsrelasjoner og med klarere målsettinger.



Mål 1:

UTRYDDE FATTIGDOM

Kampen mot fattigdom er en av vår tids aller største utfordringer. Fattigdom forbindes gjerne med å mangle penger, men det handler også om tilgang til andre goder som er viktige for å leve et verdig liv. *Ekstrem fattigdom* er mangel på livsviktige ressurser. Grensen for å regnes som ekstremt fattig er i dag at man har en inntekt på mindre enn 1,9 amerikanske dollar per dag, justert for prisnivået i landet man bor i. Det vil si at man ikke får dekket helt grunnleggende behov som mat, klær og bolig. Andelen ekstremt fattige i verden ble mer enn halvert mellom 1990 og 2015¹. Dette er en av grunnene til at mange mener at tusenårsmålene, forløperen for bærekraftsmålene, i stor grad har lyktes. I bærekraftsmålene har FNs medlemsland satt seg et mye mer ambisiøst mål, nemlig å *utrydde* ekstrem fattigdom helt. De har kunnet sette dette målet fordi de mener at vi i dag har ressurser til å få dette til.

I rike land handler fattigdom ofte om utenforskap, det å ikke ha de samme mulighetene som andre. I Norge lever stadig flere barn i familier med vedvarende lavinntekt² og står i fare for å falle utenfor organiserte fritidsaktiviteter og det sosiale livet blant jevnaldrende.

Årsakene til fattigdom kan være på *individnivå* (for eksempel sykdom eller rus), på *nasjonalt nivå* (for eksempel arbeidsledighet, korrupsjon eller stor ulikhet) eller på *internasjonalt nivå* (for eksempel kapitalflukt eller urettferdige handelsregler). For å nå bærekraftsmål nummer 1 må vi se på alle tre nivåene. Ingen skal utelates, er den overordnede visjonen i bærekraftsmålene, og nettopp det er kjernen i målet om å avskaffe fattigdom. Hver og en som blir født på denne kloden, skal ha mulighet til å leve et godt liv og ta del i samfunnet.

Teologisk refleksjon

«De fattige har dere alltid hos dere» (Matteus 26,11). Disse ordene blir noen ganger tolket slik at Jesus bekreftet fattigdom som en naturens orden eller som en uunngåelig skjebne noen er dømt til. Men det er å tolke feil; i virkeligheten siterer Jesus 5. Mosebok, hvor utsagnet følges opp av et klart påbud: «Lukk villig opp hånden for din bror, for de nødlidende og fattige i landet ditt!» (15,11).

Bibelen har en realistisk forståelse av fattigdom; den vet at urett og undertrykkelse ofte er årsaken til at mennesker blir fattige. Særlig profetene er entydige i sin kritikk av de mektige som «driver fattige bort fra domstolen og tar retten fra de hjelpeløse i folket mitt» (Jesaja 10,2). Men de forkynner også at Gud stiller seg på de fattiges side og forsvarer deres rett (Jesaja 1,17; 3,14–15).

Jesus plasserer seg selv tydelig i denne tradisjonen med kall til «å forkynne et godt budskap for fattige» og «å sette undertrykte fri» (Lukas 4,18). Å følge Jesus innebærer å ha del i det samme kallet: det motiverer kristne og kirker til innsats for å utrydde fattigdom. Vel vitende om at de fattige alltid vil være hos oss – så lenge systemer og makthavere gir rom for urett og undertrykkelse.

Spørsmål

- Hvordan skal vi tolke utsagnet «De fattige har dere alltid hos dere» i dag – lokalt og globalt?
- Bibelen framstiller fattigdom både som et ideal og som uverdigg nød. Kan begge perspektivene fastholdes?

Utfordring

Er fattigdom et problem der dere bor? Er det noe dere kan gjøre for å lære mer om dette og bidra til å redusere fattigdommen?

Bønn

*Gud, all godhets giver,
lær oss å dele så ingen må mangle,
og invitere inn så ingen må stå utenfor.
Vis oss på ny at vi alle er dine skapninger
og elskede barn.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 2: UTRYDDE SULT

Ett av ni mennesker er underernært³. Hvem er de? Hvilke ansikter skjuler seg bak statistikken? De finnes over hele verden, men de fleste bor i Asia, Afrika og Latin-Amerika, og det er flere kvinner enn menn⁴.

At en person er underernært, betyr at hun eller han ikke får oppfylt de daglige minimumsbehovene for næring i et år. Antallet underernærte har økt i perioden 2014 til 2017. FNs matvareprogram peker på klimaendringer og væpnede konflikter som to av årsakene til økningen⁵. Når regnet uteblir år etter år og folk mister både avlinger og husdyr, er det et skremmende eksempel på hvordan klimakrisen rammer. Når sivile i konfliktområder ikke får tak i mat, viser det hvor brutale krigers skjulte konsekvenser kan være. Dette illustrerer hvordan de ulike bærekraftsmålene henger sammen.

Sult henger også tett sammen med fattigdom, og for å løse sultproblemet må vi bekjempe fattigdom. Videre trengs det målrettet innsats for et bærekraftig landbruk. FN-organisasjoner og andre internasjonale aktører kan hjelpe utviklingsland å videreutvikle landbruket sitt på en måte som er bærekraftig, og som motvirker sult. Klarer vi å forbedre levekårene for småbønder og landløse arbeidere i jordbruket, og sikre flere kvinner tilgang til såkorn, fôr, gjødsel, redskaper og teknologi, har vi kommet et godt stykke på vei.

Teologisk refleksjon

«Gi oss i dag vårt daglige brød», heter det i bønnen Jesus lærte disiplene å be (Matteus 6,11). Troen på Gud og tilliten til Guds omsorg gjelder hverdagen og dens grunnleggende behov. Får vi ikke daglig den næringen vi trenger, vil vi miste livskraften og bukke under. Det var en virkelighet Jesus kjente godt fra sin egen samtid, på samme måte som den rammer millioner uskyldige og forårsaker lidelse og død i vår tid.

«Vårt daglige brød» er det vi trenger hver dag, med en påminning om at nok er nok. Vi behøver ikke hamstre, og vi skal ikke legge oss til forbruksvaner som belaster naturen og fellesskapet unødig.

Jesus lærer oss å be i flertall, i solidaritet med alle som sulter. Vi skal ikke bare være opptatt av å tilfredsstille egne behov, men kjempe – i bønn og arbeid – for en verden hvor alle får den maten de trenger. «Dere skal gi dem mat!» sa Jesus til disiplene da mange tusener var uten mat i ødemarken. På underfullt vis ble knappe ressurser forvandlet til nok mat for alle. En del av underet var at fisken og brødene ble likt fordelt til alle. Slik ble matmangel snudd til overflod (Matteus 14,15–21).

Utfordring

Hvordan kan vi følge Jesu bud om å gi mat til de fattige, på en måte som både ivaretar verdigheten til dem som mottar, og styrker deres egen evne til å brødfø seg selv?

Spørsmål

- Hvilken mening har det å be «gi oss vårt daglige brød» i vårt overflods- og konsumsamfunn?
- Det er sagt: «Hvis jeg er sulten, er det et materielt problem; hvis min neste sulter, er det et åndelig spørsmål.» Hva har andres sult med tro og åndelig liv å gjøre?

Bønn

*Jesus Kristus, du livets brød,
bryt urretten i stykker.
Jorda er din.
Lær oss å dyrke den med visdom og
varsomhet.
Gi oss å dele vårt daglige brød.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.*



Mål 3:

GOD HELSE

På mange måter kjennes helse personlig og privat. Helsen påvirkes av livsstil og arv og er et tema mellom lege og pasient. Samtidig er alles helse en del av et globalt system og storpolitikk. Sykdommer kjenner ikke landegrenser, og en medisinsk oppdagelse som redder liv, er gjerne et resultat av forskning langt unna. Vi har et felles ansvar for å finne løsninger som gjør at alle har forutsetninger for god helse, og det er det bærekraftsmål nummer 3 handler om.

Halvparten av verdens befolkning har ikke tilgang på grunnleggende helsetjenester⁶. Mødre- og barnedødelighet, malaria, tuberkulose, aids, kreft, rusrelaterte problemer, antibiotikaresistens, psykiske lidelser ... Lista over helserelaterte problemer som skal løses, er lang, men heldigvis gjør vi stadig framskritt. Mange av sykdommene som tar liv i dag, særlig i utviklingsland, er sykdommer som kan forebygges og behandles.

Klarer vi å sikre tilgang på medisiner og helsetjenester til en pris folk har råd til, kommer vi langt mot å nå dette målet. Med tilgjengelige helsetjenester øker også sjansene for at barn overlever sine første fem år, og for at mødre overlever fødselen. Hvis flere får seksualundervisning, tilgang til prevensjon og frihet fra seksuell vold, klarer vi å redusere dette enda mer. Ny forskning sørger også for store framskritt. Flere sykdommer som var en dødsdom for tjuve år siden, kan man leve godt med i dag. Hvis vi får til en global satsing på forskning, innovasjon og teknologi med mål om å løse verdens helseproblemer, kan vi kanskje være nærmere enn vi tror å sikre god helse for alle?

Teologisk refleksjon

«Glede i hjertet gir god helse, mismot tærer på kroppen» (Ordspråkene 17,22). Sitatet viser at når Bibelen taler om helse, har den fokus på velvære og gode relasjoner. Det bibelske begrepet shalom, som gjerne oversettes med «fred», rommer denne forståelsen av å ha det bra. Eller som det heter i Kirkenes Verdensråds helsedefinisjon: «Helse er en dynamisk tilstand av velvære som både gjelder enkeltmennesker og samfunnet, en tilstand av fysisk, mentalt, åndelig, økonomisk og sosialt velvære, i relasjon til den materielle omverdenen og til Gud.»

Når Jesus helbreder syke, er det denne helhetlige forståelsen av god helse som ligger til grunn. Mennesker settes fri, ikke bare fra fysisk smerte, men også fra utestengelse, stigmatisering og skam. Det var ofte kronikere og de mest utsatte som ble helbredet. De fikk verdigheten sin bekrefte, de ble reist opp til nytt liv og til gjenopprettede relasjoner.

I dette perspektivet handler god helse om å sikre rettferdig og lik tilgang til grunnleggende helsetjenester, særlig for mennesker nederst på den sosiale rangstigen. Av måten Jesus helbreder på (Johannes 9), ser vi også at myndiggjøring i form av innsats for å hjelpe mennesker til å mestre utfordringer, fremmer god helse. Helsen behøver ikke være perfekt, men god nok til å leve et godt og meningsfullt liv.

Spørsmål

- Drøft påstanden om at helse i bibelsk forstand først og fremst handler om helhet og om gode relasjoner.
- I internasjonal økumenisk sammenheng er helserettferdighet (*health justice*) et viktig tema. Er det et aktuelt tema i vår kontekst?

Utfordring

Migranter er et eksempel på en gruppe som ofte kan være i en sårbar helsesituasjon, og mange mangler tilgang på primærhelsetjenester. Kommer dere på andre grupper som er i en vanskelig situasjon når det gjelder helse, enten i lokalmiljøet eller andre steder i verden? Hva kan dere gjøre for å bedre disse gruppens muligheter til god helse?

Bønn

Gode Hellige ånd, du livspust i vår kropp, vi ber for alle som lever med smerte og kjemper mot dødskreftene. Lær oss å dele håp, trøst og helsehjelp. Takk for alt som styrker liv og helse.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 4: GOD UTDANNING

Å få gå på skole, lære, utvikle seg sammen med andre, se og bli sett, er grunnleggende for alle barn, både her og nå og for hvilke muligheter de får resten av livet. For mange jenter representerer skolegang også et alternativ til tidlig giftermål og graviditet. Retten til utdanning er nedfelt i menneskerettighetserklæringen fra 1948 og i en rekke menneskerettighetskonvensjoner. Tusenårsmaal nummer 2 sa: «Alle barn, både gutter og jenter, skal fullføre en grunnskoleutdanning.» Bærekraftsmål nummer 4 legger listen høyere ved å si at «alle jenter og gutter skal fullføre gratis og likeverdig grunnskole og videregående opplæring av høy kvalitet».

At utdanningen skal være av høy kvalitet, er et viktig stikkord. Det er et stort problem at mange barn ikke får mulighet til skolegang. Men det er også et problem at mange fullfører flere års skolegang uten å lære grunnleggende ferdigheter som å lese, skrive og regne. I mange land er kvaliteten på skolene svært ulik, og gode skoler er i stor grad forbeholdt barn fra familier med god økonomi. Utdanning kan heller ikke stanse ved grunnskolenivået. Både yrkesutdanning og høyere utdanning er viktig for en god samfunnsutvikling. For å oppnå målet om god utdanning for alle er prinsippet om at ingen skal utelates, avgjørende: Alle skal ha mulighet til å gå på skole og utdanne seg uavhengig av kjønn, funksjons- evne, gruppetilhørighet og sosial status.

Bærekraftsmål nummer 4 innebærer også at elever og studenter skal få tilegne seg kompetanse om bærekraftig livsstil, menneskerettigheter, fred og demokrati, slik at de har best mulig forutsetninger for å leve som ansvarlige borgere som verner om jorda og menneskers rettigheter.

Teologisk refleksjon

Ordene «skole» og «utdanning» finnes ikke i Bibelen. Derimot tales det ofte om å lære, om å bli veiledet og om å vokse i visdom. Ordspråkene kan leses som en lærebok til bruk i livets skole. I innledningen heter det: «Til å gi kunnskap om visdom og formaning, til å forstå forstandige ord, til å ta imot formaning som gir innsikt om ærlighet, rettferd og rett, til å gi uvitende vett og den unge kunnskap og omtanke. Den vise skal lytte og øke sin lærdom, den kloke lære å bruke sin tanke» (1,1-5).

Et solid utgangspunkt for god utdanning og livslang læring! Framfor alt fordi det holder sammen kunnskap og klokskap, og fordi det sikter mot etisk innsikt og rettandel. I dette perspektivet er utdanning øvelse i god gjerning til fellesskapets beste.

Ut fra Bibelens menneskesyn har alle rett til utdanning – uavhengig av kjønn, sosial status, økonomi eller etnisk tilhørighet. Å stenge barn ute fra utdanning er å nekte dem menneskeverd og i realiteten dømme dem til et liv i fattigdom og utenforskap. Vi er alle skapt i Guds bilde og utrustet med evner som må gis muligheter til å utfolde seg. Slik blir vi gode samfunnsborgere; slik bygges bærekraftige samfunn!

Spørsmål

- Gir Bibelen noen anvisning for å si hva god utdanning er?
- Drøft påstanden om at det å nekte barn adgang til utdanning er det samme som å stenge dem ute fra samfunnsgodene.

Utfordring

Hvordan kan dere bidra til å øke kunnskapen om bærekraftsmålene? Kan dere for eksempel bidra til å spre informasjon om målene i kirken, organisasjoner eller lokalsamfunnet?

Bønn

*Gud, du visdommens kilde,
la oss dele den kunnskapen vi har.
Gi alle barn å få leke og lære
med åpent blikk og hjerte,
så vi finner veien i denne skremmende
og underfulle verden.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 5:

LIKESTILLING MELLOM KJØNNENE



Likestilling handler om frihet og rettferdighet for alle mennesker uavhengig av kjønn. I en verden der menn historisk har hatt, og fortsatt har, mest makt, handler målet om likestilling mest om å bedre jenters og kvinners situasjon. I 2016 gjorde Verdensbanken en gjennomgang av lovene i 173 land og fant klare eksempler på hvor dårlig det står til med kvinners rettigheter. I 155 av landene var det minst én lov som begrenset kvinners økonomiske muligheter. I 46 av landene var det ikke noe lovverk som forbød vold i nære relasjoner. I 18 land hadde ektemannen rett til å nekte kona å jobbe⁷.

Det gjenstår mange kamper før vi har nådd dette målet, som blant annet sier at vi skal avskaffe alle former for vold mot jenter og kvinner. Ifølge Verdens helseorganisasjon opplever én av tre kvinner seksuell eller annen fysisk vold i løpet av livet⁸. Voldtekt, kjønnslemlestelse og partner-vold er noen eksempler. I Norge fant Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress i en studie fra 2014 at over 9 prosent av de spurte kvinnene var blitt voldtatt, halvparten av disse før de fylte 18 år⁹.

For å oppnå bærekraftsmål nummer 5 trenger vi at holdninger endres, at flere jenter får utdanning, og at det etableres politikk som fremmer likestilling. Kjønnrettferdighet er helt avgjørende for å oppnå utvikling. Når kvinner kan leve uten vold og overgrep, med tilgang til utdanning, jobb, juridiske rettigheter og politisk deltakelse, er vi også mye bedre rustet til å nå de andre bærekraftsmålene.

Teologisk refleksjon

Gud skaper mennesket i sitt bilde, «til mann og kvinne» (1. Mosebok 1,27). I det ligger en grunnleggende erkjennelse av at kvinner og menn, til forskjell fra alle andre skapninger, har en særlig relasjon til Gud, «kronet med ære og herlighet» (Salme 8,6). Samtidig uttrykker bildet likeverd i vår forskjellighet. Vi er alle utrustet med verdifulle evner; forskjelligheten er en ressurs til beste for helheten; gjennom den har vi alle plass i veven av sosiale roller med kall til å fremme det som er sant, godt og rett.

Både bibelhistorien og vår egen historie vitner om at dette utgangspunktet ikke alltid har vært lett å fastholde i praksis. Patriarkalske samfunnsordninger har dominert og ofte funnet begrunnelse i religiøse regelverk og forestillinger, også bibelske. Følgen har vært en usynliggjøring av kvinner, deres innsats og rettigheter, både i kirken og i samfunnet.

Jesus brøt med gjeldende sosiale og religiøse konvensjoner, ikke minst i møtet med kvinner. Han bekreftet verdigheten deres (Lukas 7,36–50), satte dem fri fra plager og stigma (Lukas 8,43–48) og gav dem plass i fellesskapet av disipler (Lukas 8,1–3). Slik statuerte han ikke bare et eksempel, men åpnet for en ny tid med rom for likeverd og likestilling.

Spørsmål

- Drøft mulige årsaker til at kirkene ofte har vært tvetydige når det gjelder likestilling mellom kjønnene.
- Hvordan kan vi fastholde sammenhengen mellom mangfold og likeverd i arbeidet for likestilling mellom kjønnene?

Utfordring

Finnes det noen grep som kan tas i et arbeid dere er involvert i, for å tydeliggjøre at alle jenter, gutter, kvinner og menn har samme verdi og skal ha de samme rettighetene?

Bønn

Gud, du som har skapt oss til menneskebarn, til mann og kvinne og søsken – du bærer oss i ditt morshjerte, og er far til alt som kalles barn. La oss vandre sammen i frihet og verdighet.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 6:

RENT VANN OG GODE SANITÆR- FORHOLD

De store sivilisasjonene som har vokst fram gjennom historien, har ligget i nærheten av vann. Mesopotamia hadde Eufrat og Tigris, Egypt hadde Nilen. Vann har til alle tider vært livsviktig for enkeltindivider og grunnleggende for velfungerende samfunn. Vi må ha drikkevann for å leve, og når bare urent vann er tilgjengelig, kan det føre til sykdom. Derfor er det så alvorlig at ett av ni mennesker i verden ikke har tilgang på rent vann¹⁰.

Ett av tre mennesker har ikke tilgang på gode sanitærforhold¹¹. For at sanitærforholdene skal regnes som gode og trygge, må toalettet være bygget slik at menneskehud ikke kommer i kontakt med avføring, og man må ha mulighet til å vaske hendene etter et dobesøk. Videre er det viktig at toalettet er avskjermet, og at det ikke er farlig å komme seg dit. Mange steder er kvinner for eksempel utsatt for overfall og voldtekt hvis de går på do etter at det er blitt mørkt. I fattige land er det mange som dør på grunn av sykdommer knyttet til dårlige sanitærforhold. De dør av sykdommer som kan behandles, og som kunne vært unngått.

I FNs bærekraftsmål står det at vi skal sikre rent vann og gode sanitærforhold til alle innen 2030. Den gode nyheten er at det finnes nok vann til alle mennesker, utfordringen er å fordele vannet og sørge for at det holdes rent. Det er relativt enkelt å bygge trygge, hygieniske doer, utfordringen er å spre kunnskap om hvordan det gjøres. Å nå dette bærekraftsmålet er en forutsetning for å nå mange av de andre bærekraftsmålene. Ikke minst er det grunnleggende for enkeltmenneskers verdighet.

Teologisk refleksjon

Menneskene Bibelen forteller om, levde i landområder preget av tørke. De visste hvor avgjørende tilgang til rent vann er for alt liv. Vann er en gave fra himmelen, både i fysisk og i åndelig forstand. Fortellingen om Edens hage åpner med å beskrive hvor godt og øde det var før Gud lot det regne på jorda. Men så sprang en kilde fram og vannet hele marken. Dermed var betingelsen for liv gitt, og Gud «formet mennesket av støv fra jorden» til «en levende skapning» (1. Mosebok 2,4-7). Videre i fortellingen hører vi om elven som gav vann til alt som vokste i hagen. Elven delte seg i fire, blir det fortalt, som en påminnelse om at vann er til fordeling og ikke skal begrenses til ett løp bare noen få har adgang til.

I tørketider vet de mektige å sikre seg kontroll over vannkilder og knappe ressurser, uten blick for de fattige og deres behov. Slik var det også i bibelsk tid. Profetene reagerte på denne uretten og forkynte en tid da alle skal få drikke seg utørste (Jesaja 55,1). Rent vann er Guds gode gave til alles beste; det er urett å gjøre det til en handelsvare forbeholdt noen få.

Spørsmål

- Hvordan kan vi begrunne retten til rent vann etisk og teologisk?

Utfordring

Å sikre mennesker tilgang på rent vann og gode sanitærforhold er grunnleggende for utvikling. Jo mer et tema blir snakket om i det offentlige rom, jo mer sannsynlig er det at politikerne vil løfte saken i internasjonale fora. Er det noe dere kan gjøre for å øke oppmerksomheten rundt bærekraftsmål nummer 6?

Bønn

*Jesus Kristus, du som gir oss levende vann,
gi oss å tørste etter rettferdighet,
og still vår tørst.
Lær oss å bygge en verden der alle har verdige kår.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 7:

REN ENERGI FOR ALLE

Som mennesker forbrenner vi energi og bruker kroppen til å arbeide. Gjennom alle tider har vi også brukt jordas ressurser til å hente ut energi. Man har brukt møller ved fossefall til å male korn, ild til å varme mat, vind til å seile over hav. Energikildene som jorda byr på, har ført til utvikling for mange. Samtidig er de mest brukte energikildene svært skadelige for klima og miljø. Derfor er det så viktig at verdenssamfunnet nå velger ren energi. Da kan vi løse fattigdomsutfordringen og klimakrisen uten at det ene går på bekostning av det andre.

I FNs bærekraftsmål står det at alle mennesker skal få tilgang på ren energi til en overkommelig pris innen 2030. Ifølge Verdens helseorganisasjon bruker tre milliarder mennesker røykfulle ovner eller bål til å tilberede mat, og rundt fire millioner dør hvert år som følge av denne skadelige røyken¹².

Skal vi klare å nå dette målet, trengs det en storsatsing på ren energi, vi må gjøre den rene energien mer effektiv, og vi må sikre at alle kan kjøpe strøm til en pris de har råd til. Alle skal ha mulighet til å lage mat uten helseskadelig røyk og til å gjøre lekser etter at sola har gått ned.

Teologisk refleksjon

Ordet «energi» er opprinnelig gresk og betyr styrke eller kraft, det som skal til for å utføre et arbeid. Slik brukes det også i Det nye testamente, først og fremst med henvisning til Guds kraft, som gir mennesker styrke til å utføre oppgavene de har fått (Kolosserne 1,29).

Dette kan være et viktig perspektiv å ha med i vår moderne bruk av energibegrepet. Energi er i grunnleggende forstand en ressurs vi mottar som naturens gave, og som vi er satt til å forvalte til alles beste. Vel er vi i stand til å lagre energi og måle styrken den har, men alltid slik at dette avhenger av at sola skinner, at vinden blåser, og at regn strømmer ned.

Jesus minner oss på at Gud «lar sin sol gå opp over onde og gode og lar det regne over rettferdige og urettferdige» (Matteus 5,45). Gud lar naturens energikilder komme alle til gode, som nådefulle uttrykk for skapelsens livbringende døgnrytme og årstidens gang. Det rommer en forestilling om opprinnelig renhet med kall til å verne om skaperverket og arbeide for samfunnsordninger som sikrer alle lik adgang til disse godene og den kraften til godt liv de gir.

Spørsmål

- Når er energien *ren*? Diskuter det i et etisk perspektiv.
- Hva skal til for at det har mening å si at *alle* har lik adgang til ren energi?

Utfordring

Kan dere gjøre noe for å redusere forbruket av fossil energi, som privatpersoner, gruppe eller gjennom politisk påvirkning? Eller kanskje det finnes noe dere kan gjøre på hvert av de tre nivåene?

Bønn

Gud, Du som har gitt oss skaperverket i all sin kraft, med buldrende fosser og varmende solskinn, hjelp oss å forvalte energien til alles beste. Lær oss å ta vare på naturens gaver. Gi lys og varme i hjem over hele verden.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 8:

ANSTENDIG ARBEID OG ØKONOMISK VEKST



For mennesker i arbeidsfør alder som er friske og ikke under utdanning, er det viktig å ha en jobb å gå til. Ved å jobbe bidrar vi til samfunnet, samtidig som vi tjener til livets opphold og får utvikle oss selv. Når arbeidsdelingen i samfunnet gjøres på en god måte, representerer det menneskeheten på sitt beste. Vi bidrar med ulike evner og ideer, med omsorg og muskelkraft, og til sammen blir det et maskineri som dekker de mange behovene i samfunnet.

Dessverre jobber altfor mange mennesker under dårlige forhold, og de tjener ikke nok til å

komme seg ut av fattigdommen. I bærekraftsmål nummer 8 står det at statene skal fremme varig, inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og anstendig arbeid for alle. Utviklingsland må vokse økonomisk for å kunne løfte befolkningen ut av fattigdom. Da trengs det anstendige jobber til alle, og det trengs økonomisk vekst som er bærekraftig. At arbeidet skal være anstendig, er vesentlig. For arbeidsdelingen kan også representere menneskeheten på sitt verste. Når mennesker blir tvunget inn i slavearbeid eller utnyttet til å jobbe hardt for luse lønn, er det undertrykking og ikke utvikling.

Teologisk refleksjon

«En arbeider er verd sin lønn», sa Jesus da han sendte disiplene ut i tjeneste (Lukas 10,7). Ordene gjelder enhver ærlig arbeider, og de er sikkert formet av Jesu egen arbeidserfaring som tømmermann (Markus 6,3). Årene som arbeidsmann hadde neppe gitt Jesus bare gode minner, men erfaringer av hardt slit for en usikker lønn på byggherrens nåde. De kan ha gitt næring til drømmen om en tid da folk bygger hus som de selv får bo i (Jesaja 65,21).

I lignelsen om arbeiderne i vingården (Matteus 20,1–16) snur Jesus opp ned den gjeldende verdiskalaen i arbeidslivet. Ved å la de siste være de første hevder Jesus alles likeverd og anstendighet, uavhengig av sosiale og prestasjonsrelaterte kårordninger. Jesus bekrefter arbeidets verdi ved samtidig å framholde arbeiderens ukrenkelige verdi. Det er direkte uanstendig å redusere arbeideren til et ledd i en produksjonskjede i jakten på fortjeneste.

Bibelen framstiller arbeid som tjeneste – for Gud, for nesten og for hele skaperverket (1. Mosebok 2,15). Arbeid er derfor et gode som virkelig gjør det Gud har kalt oss til. Vekst er en naturlig konsekvens av arbeid; det er god vekst når den er bærekraftig og bidrar til alles velferd.

Utfordring

Vet du om noe av det du eier, er laget av slaver? Hva kan du, sammen med andre, gjøre for å bekjempe slaveri og uverdige forhold i klesproduksjon eller andre industrier som vi er avhengig av?

Spørsmål

- Hva legger dere i begrepet *anstendig*? Hvilke verdier uttrykker det?
- Noen oppfatter økonomisk vekst som et samfunns gode, andre regner det som et samfunnsproblem. Gir Bibelen og kristentroen holdepunkter for å mene noe om dette?

Bønn

Jesus Kristus, vår bror, du som går med oss gjennom hverdag og helg, la oss alle få delta med de evner og krefter vi har. Gi oss å dele på arbeid og ansvar, uten tvang og med glede. Gi vekst der det trengs, og lær oss å takke og nøye oss med nok.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 9:

INNOVASJON OG INFRASTRUKTUR



Innovasjon, infrastruktur og industrialisering – tre ord på i som har hatt stor betydning for utviklingen av våre moderne samfunn. Ja, for bærekraftsmål nummer 9 handler også mye om industrialisering, selv om ordet ikke er nevnt i tittelen. Her står det at vi skal bygge robust infrastruktur, fremme inkluderende og bærekraftig industrialisering og bidra til innovasjon.

Infrastruktur er den underliggende strukturen som trengs for å få samfunnet til å fungere. Veier, jernbane, flyplasser, vannforsyning, kloakk, strømnett og mobilnett for å nevne noe. Innovasjon assosieres gjerne med oppfinnelser, men det er mer omfattende enn som så. Innovasjon handler om å skape samfunnsendring. Thomas Edisons oppfinnelse av lyspæren er ett eksempel, utviklingen av internett et annet. For at en ny oppfinnelse skal bli en innovasjon, er man avhengig av at samfunnet legger til rette for endring.

Mange fattige land mangler industri og infrastruktur, og et viktig ledd i disse landenes utvikling er å få dette på plass. Et problem over hele verden er at mye av industrien og infrastrukturen er basert på fossile energikilder. Oppgaven verdenssamfunnet står overfor, er både å sikre at fattige land får industri og infrastruktur, og å bytte ut de miljøskadelige ordningene med bærekraftige løsninger. Hvis vi skal klare dette, trengs det innovasjon!

Teologisk refleksjon

I Bibelen blir skapelse forstått som en kontinuerlig prosess, ikke først og fremst som en hendelse ved tidens begynnelse. Lovsangene i Salmenes bok beskriver Guds skapergjerning i nåtid, knyttet til erfaringene av ny nåde til liv hver eneste dag. «Du sender ut din Ånd, og de blir skapt, du gjør jorden ny» (Salme 104,30).

Tiden står aldri stille. Som enkeltmennesker og samfunn opplever vi stadig endringer i form av vekst og bevegelse. Det er ikke mulig å stanse tiden eller gå tilbake til tider som en gang var.

Den som pløyer, må ha blikket vendt framover, sier Jesus (Lukas 9,62). Å pløye er å rydde grunnen for vekst og framtid. Flere av Jesu lignelser peker i samme retning: Den om sennepskornet som blir til et stort tre, understreker kraften som er skjult i et lite frø (Matteus 13,31–32). Tro gir grunnlag for håp, også tro på en framtid med bedre vilkår for rettferdighet og fred.

Innovasjon er det samme som fornyelse. Alt Gud har skapt, bærer i seg kraft til fornyelse og forvandling. Den kraften har vi som Guds medarbeidere del i; hver av oss er kalt til fornyelse (Romerne 12,2) i vårt eget liv og i samfunnet vi tilhører.

Utfordring

Verden har utviklet seg ved hjelp av store og små oppfinnelser fra fjern og nær. Har du en idé til noe som kan løse et problem eller gjøre samfunnet bedre? Vet dere om noen som jobber med innovasjon for en bærekraftig verden?

Spørsmål

- Gi eksempler på at fornyelse har vært forandring til et bedre samfunn for alle å leve i. Hva er kjennetegnene på slik fornyelse?
- Hvordan vil dere beskrive en god og bærekraftig infrastruktur?

Bønn

Gode Hellige ånd, inspirer oss og la oss bruke våre evner og ideer til felles beste. Hjelp oss å bygge broer og samfunn, legge planer og veier, så mennesker kan møtes og mettes og naturen kan fortsette å blomstre.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 10:

MINDRE ULIKHET

Det at noen er fattige og noen rike, opplever barn spontant som urettferdig og galt. Som voksne lærer vi oss kanskje å godta det mer? Målet om å redusere ulikhetene var ikke en del av tusenårsårene. Når det er tatt inn i bærekraftsmålene, er det både fordi ulikhet sees på som et problem i seg selv, og fordi mindre ulikhet er et redskap for å bekjempe fattigdom.

Når gapet mellom rike og fattige blir for stort i et samfunn, kan det undergrave tilliten mellom folk og tilliten til dem som styrer. På denne måten kan stor ulikhet også ha negativ innvirkning på demokratiet. Usikkerhet og fremmedfrykt kan også øke som følge av ulikhet, konfliktnivået kan øke, og ekstrem fattigdom kan føre til utbytting av naturen.

Et viktig tiltak for å redusere ulikhet er å ha en skattepolitikk som utjevner, ved at de som har store formuer og høye inntekter, skatter mest. Gode og rettferdige velferdsordninger som pensjon, trygderettigheter og helse- og utdanningssystemer er også avgjørende. I fattige land er økonomisk vekst viktig, og da må denne veksten være inkluderende, for eksempel ved at arbeidstakere har en lønn som de kan leve av. På globalt nivå trenger vi finansiell åpenhet som gjør det mulig å skattlegge de aller rikeste og store flernasjonale selskap.

Vi har mye kunnskap om hva som skal til for å redusere ulikhet, men det trengs store endringer på flere nivåer for å få det til. Det viktigste spørsmålet er kanskje om viljen til endring er til stede, hos politikere og hos folk flest?

Teologisk refleksjon

Profeten Amos virket i Israel omtrent 750 år før Kristus. Dette var en tid da landet, eller Nordriket, som det også er kalt, opplevde gode tider takket være suksess både militært og økonomisk. Men velstanden kom ikke alle til gode; makteliten økte rikdommen sin på bekostning av de fattige. Amos beskrev livet til de rike slik: «De ligger på elfenbensbenker og strekker seg på divaner, de spiser lam fra saueflokken og gjøkalver fra buskapen» (Amos 6,4). Dette er imidlertid en rikdom bygget på urett og maktmisbruk: «Dere undertrykker småkårsfolk og knuser de fattige» (Amos 4,1). Profeten anklager de rike for å drive uærlig handel og gjøre småkårsfolk til gjeldsslaver (Amos 8,4-6).

Erfaring viser at velstandsutvikling ofte fører til økte forskjeller blant folk og grupper. Økonomiske forskjeller skaper gjerne tilsvarende sosiale forskjeller, med ulik verdsetting av mennesker ut fra hva de eier og forbruker. Ifølge Amos er en velstand basert på ulikhet og maktmisbruk ikke bærekraftig, den er underlagt Guds dom og fører til ulykke.

Amos forkynner imidlertid et alternativ: «Søk det gode og ikke det onde, så dere får leve!» Og han føyer til: «Håndhev retten i porten!» (Amos 5,14-15). Likhet og likeverd bæres oppe av godhet og jevnbyrdige relasjoner, men for å være bærekraftig trenges i tillegg rett og rettferdighet, ikke minst i økonomi og politikk.

Spørsmål

- Hvilke problemer skaper økende ulikhet for en bærekraftig utvikling?
- Profetene i Det gamle testamentet kritiserte datidens elite for å bygge rikdommen sin på urett og maktmisbruk. Er det en aktuell problemstilling i vår tid?

Utfordringer

Hvilke aktører i lokalsamfunnet deres bidrar til å redusere den økonomiske ulikheten mellom dem som bor der? Kan dere gjøre noe for å styrke dette arbeidet?

Er det noe dere kan gjøre for å sette ulikhet (lokalt, nasjonalt eller internasjonalt) på den politiske dagsordenen?

Bønn

*Jesus Kristus, du som ikke gjør forskjell på folk, gjør oss mer lik deg.
Gi oss visdom og vilje til å dele.
La grådigheten gi tapt for rettferd,
og gi oss mot til å ta imot hverandre på tvers av det som skiller oss.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 11:

BÆREKRAFTIGE BYER OG SAMFUNN



I mange fattige land vokser innbyggertallet i byene raskere enn infrastrukturen og institusjonene. Utviklingen av grunnleggende goder som veier, kloakksystem, helsetilbud og skoler holder ikke tritt med befolkningsveksten. Resultatet blir fattigdom og voksende slum. Vi klarer ikke å avskaffe fattigdom i verden uten å ta utfordringene i byene på alvor.

I bærekraftsmål nummer 11 står det at statene skal gjøre byer og bosetninger inkluderende, trygge, motstandsdyktige og bærekraftige. Dette handler om å gjøre byene miljøvennlige og til et godt sted å være for innbyggerne. Ikke minst

gjelder dette utsatte grupper som mennesker med nedsatt funksjonsevne. Ingen skal utelates, og da er universell utforming av byene avgjørende. Det trengs miljøvennlige transportmidler, gode systemer for avfallshåndtering, grønne lunges, trygge boliger og velferdstjenester. Ikke minst trengs det en langsiktig planlegging som sikrer at byutviklingen holder tritt med befolkningsveksten. Samtidig er det viktig at enkeltmennesker engasjerer seg i lokalmiljøet sitt og bygger gode samfunn nedenfra. Gode og bærekraftige byer og samfunn må skapes i et samspill mellom myndigheter og hver enkelt borger.

Teologisk refleksjon

Bibelen er tvetydig i synet på byen. Ofte framstilles den preget av urett og synd. Byen skaper forskjeller mellom mennesker, den er ubarmhjertig mot dem det ikke lenger er bruk for, og mektige utbytter de fattige i byen. Ikke uten grunn blir Kain, han som drepte broren sin, framstilt som grunnleggeren av den første byen (1. Mosebok 4,17), og det går en linje fra Sodoma i Bibelens første bok til framstillingen av Babylon i Johannes' åpenbaring.

Samtidig tales det varmt om Jerusalem, fredens by. Her har Herren sin bolig; i de siste dager skal menneskene søke dit i sin lengsel etter rettferdighet og fred. «De skal smi sverdene om til plogskjær og spydene til vingårdskniver» (Jesaja 2,4).

I virkeligheten maktet ikke Jerusalem å leve opp til den visjonen. Den ble som byer flest full av ondskap, og derfor gjenstand for profetenes domsord (Jesaja 1,21–23; Jeremia 6,6–8).

Likevel lever visjonen om fredens by videre. Johannes' åpenbaring taler ikke bare om Babylon, symbolet på den maktsyke metropolen som sprer redsel og ødeleggelse, men også om det nye Jerusalem, en by hvor byportene alltid er åpne og alle har adgang til skjønneten og godene den rommer (Johannes' åpenbaring 21,9–27). Mens Babylon er dømt til undergang, er Jerusalem bærekraftig og består til evig tid.

Spørsmål

- Er Bibelens tvetydige syn på byen aktuell i vår tid? Er det spesielle trekk ved byen som fremmer forskjeller mellom mennesker?
- Hvordan kan visjonen som det nye Jerusalem inspirere vår forestilling om bærekraftige byer og samfunn?

Utfordring

Satser lokalpolitikere der dere bor, på bærekraftig utvikling? Kan dere påvirke dem til å bli bedre på det?

Bønn

*Gode Hellige ånd, du som er til stede der mennesker møtes,
gå gjennom våre gater og dans på våre torg.
Hjelp oss å bygge trygge byer med rom for alle.
La planter og trær, håp og framtid spire her vi bor.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 12:

ANSVARLIG FORBRUK OG PRODUKSJON

I 2017 brukte nordmenn til sammen 1391,6 milliarder kroner til privat konsum¹³. Bærekraftsmål nummer 12 handler om hvordan vi kan forbruke og produsere varer på en måte som sikrer at det er ressurser igjen også til framtidige generasjoner. Hver enkelt av oss kan bidra til at vi når dette målet.

Varene vi kjøper, er en del av et globalt marked der mennesker og miljø påvirkes i hele produksjonskjeden. For at vi skal kunne kjøpe en T-skjorte, har noen dyrket, sanket og bearbeidet bomull, så er bomullen blitt til et plagg på en fabrikk der noen har sydd og pakket. Videre skal T-skjorta fraktes til en butikk. I alle ledd må det tenkes bærekraft hvis vi skal klare å redusere bruken av ressurser. Hvis vi som forbrukere velger produkter som tar hensyn til nettopp dette, og i tillegg velger gjenbruk og produkter med lang levetid når vi kan, har vi tatt viktige skritt mot å nå dette målet.

Samtidig kan ikke forbrukerne ta hele ansvaret for at produksjonskjeden skal være bærekraftig. Myndigheter og bedrifter må sørge for at det faktisk er mulig for forbrukerne å velge produkter som er produsert med hensyn på miljøet. Avfall må bli håndtert på en forsvarlig måte, og vi trenger miljøkrav til produksjon og forvaltning. Om vi virkelig skal nå dette målet, kan det ikke bare være snakk om å ha mulighet til å velge et bærekraftig alternativ, men alle alternativer må være bærekraftige.



Teologisk refleksjon

Da Gud skapte mannen og kvinnen, gav han dem i oppgave å legge jorda under seg og «råde over» fisker, fugler og dyr (1. Mosebok 1,28). Noen ganger er det tolket som et guddommelig klarsignal til å utbytte naturen og dens ressurser. Det er en feiltolkning, for råderetten er gitt i samsvar med råd om god forvaltning.

Dette kommer klart til uttrykk i den andre skapelsesfortellingen, den om mennesket i Edens hage. Gud satte Adam til å «dyrke og passe» hagen (1. Mosebok 2,15). Å være skapt i Guds bilde innebærer å stå i kommunikasjon med Gud: Gud taler til mennesket og gir det i oppdrag å være forvalter av godene i skaperverket. Mennesket svarer på denne tiltalen gjennom ansvarlig (av: an-svar) handling.

Men mennesket lokkes til selvsentrert forbruk og uansvarlig forvaltning. Det skjedde allerede med de to i Edens hage. Tilsvarende fortellinger finner vi mange av i Bibelen, som den Jesus fortalte om den rike bonden (Lukas 12,13-21) som trodde at rikdom og konsum var en sikker vei til det gode liv. Slik er det ikke, sier Jesus: «Ta dere i vare for all slags grådighet! For det er ikke det en eier, som gir liv, selv om en har overflod.»

Spørsmål

- Da Israelfolket fikk manna å spise i ørkenen, fikk de beskjed om å samle nok til dagens behov (2. Mosebok 16,15-18). Kan den fortellingen lære oss noe om ansvarlig forbruk?
- Drøft hva som menes med ansvarlig produksjon.

Utfordring

Er det noe dere kan gjøre i lokalmiljøet for å hjelpe hverandre til å leve mer bærekraftig? Se for eksempel bærekraftigeliv.no for å få inspirasjon.

Bønn

*Herre, vår hyrde,
la oss ikke mangle noe, og vis oss hva vi har.
Lær oss å verdsette ressursene,
bruke igjen og gjøre gammelt nytt.
Takk for alle dine rause gaver.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 13:

STOPPE KLIMA- ENDRINGENE

Klimaet på jorda har alltid endret seg, men ikke så hurtig og dramatisk som vi opplever i dag. Det er utslipp av klimagasser som CO2 og metan som gjør at atmosfæren blir varmet opp, noe som fører til høyere gjennomsnittstemperatur og mer ekstremvær. Over hele kloden opplever mennesker mer tørke, flere flommer og generelt flere ekstreme vær fenomener. Konsekvensene er svært alvorlige: Tørken fører til at avlinger svikter og drikkevannet forsvinner, flommene og orkanene ødelegger folks hjem og livsgrunnlag. Stadig flere blir drevet på flukt fordi vannet forsvinner og husdyrene dør. Klimaendringene er grunnleggende urettferdige. Det er de rike landene som står ansvarlig for de største utslippene, men det er de fattige landene som blir hardest rammet av konsekvensene.

I FN's bærekraftsmål nummer 13 står det at vi skal stoppe klimaendringene. Dessverre er de menneskeskapte klimaendringene i gang allerede, men fortsatt har vi mulighet til å bremse dem. For å hindre de mest dramatiske endringene må vi sørge for at den globale temperaturøkningen ikke overstiger 1,5 grader. Det er mulig å få til, men da må verdens stater til sammen redusere klimagassutslippene sine med 50 % før 2030¹⁴. Skal vi klare det, er vi nødt til å jobbe sammen i en global dugnad, der både enkeltmennesker, sivilsamfunnet, næringsliv, stater og internasjonale organer tar sin del av ansvaret.



Teologisk refleksjon

I den bibelske verden er naturkreftene til tider personifisert og kan bli demoniske i sin ødeleggende kraft. Jesu disipler fryktet at de skulle bli dratt ned i dypet av vinden og bølgene (Matteus 8,23–27). Naturen kan oppleves som lunefull, i møtet med kreftene den kan utløse, blir menneskene blir små og maktesløse.

Særlig dramatisk blir det i tider med langvarig tørke og misvekst. Bibelen forteller om klimaendringer i Egypt og om Josef som tok politiske grep og sørget for tilpassing, beredskap og tiltak for hjelpe dem som ble berørt av «de sju magre årene» (1. Mosebok 41). Slik unngikk de at landet gikk til grunne. Også på dagens politiske agenda er dette viktige tiltak når vi ser de dramatiske konsekvensene av klimaendringene og hvordan de rammer de fattige hardest. Til forskjell fra tidligere tider er klimaendringene nå i stor grad menneskeskapt. Vi kan ikke skylde på lunefulle naturkrefter, men må ta vår del av ansvaret for at det er blitt slik, og ikke minst må vi la dette ansvaret komme til uttrykk i handling og tro. I tro på at Gud fortsatt er herre, han som en gang gjorde slutt på den store flommen og satte opp regnbuen som tegn på framtid og håp (1. Mosebok 9,11–17).

Utfordring

Vi klarer ikke å løse klimakrisen uten at politikerne tar grep. Hvordan kan dere utfordre politikere på lokalt og nasjonalt nivå til å kutte klimagassutslipp i tråd med Paris-avtalen?

Spørsmål

- Hvordan kan troen på Gud som skaper motivere oss til å arbeide for å stoppe klimaendringene og til å øke menneskers beredskap til å tilpasse seg klimaendringene?
- Det gamle testamentet framstiller regnbuen som et pakttegn og et løfte om at Gud ikke vil ødelegge skaperverket. Har denne forståelsen relevans i dag?

Bønn

Gud, vi kjenner ditt skaperverk sukke under vekten av vårt jag. Se i nåde til oss og hjelp oss å vende om, selv når endringene koster. Sammen med resten av skaperverket lengter vi etter liv og helse for jorda vår. Styrk oss i kampen og håpet.

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 14:

LIV UNDER VANN

Tre fjerdedeler av jorda er dekket av vann. 2,5 % er ferskvann, men det aller meste er hav. De dype delene av havet er klodens minst utforskede områder. Hva skjuler seg langt der nede? Hvilke former for liv er det vi ikke har oppdaget ennå? Det vi i hvert fall vet sikkert, er at menneskene har høstet av ressursene i hav og innsjøer til alle tider, men ikke vært like flinke til å ta vare på disse blå skattkammerne.

I praksis blir havet brukt som en gedigen søppel-plass. Ifølge FNs miljøprogram havner åtte millioner tonn plast i havet hvert år¹⁵. Plasten har blitt en stor trussel mot fisk og fugl og andre dyr som lever i eller nær havet. Bærekraftsmål nummer 14 sier at statene skal bevare og bruke hav og marine ressurser på en måte som fremmer bærekraftig utvikling. Å redusere havforurensning, unngå overfiske og verne havets økosystemer er viktige tiltak for statene og næringslivet. Dette er et område hvor internasjonalt samarbeid er avgjørende. Det må også til at du og jeg blir mer bevisst på hvor viktig det er å verne livet under vann, og handler ut fra det.



Teologisk refleksjon

«Her er havet, stort og vidt, med en talløs vrimmel av dyr, både små og store [...]. Alle venter på deg, at du skal gi dem mat i rett tid» (Salme 104, 25–27). Slik beskriver Bibelen livet under vann. Først som et rikt mangfold, med en vrimmel av liv langt utover det mennesker vet om og kan forestille seg. Dernest som arena for Guds omsorg. Gud er livgiveren overalt i skaperverket, derfor priser «hav og grummen hval» Guds navn, som Petter Dass synger (salme 278 i Norsk salmebok). Livet handler om mer enn menneskene, livet vårt er vevd inn i en sammenheng som er mye større enn det vi selv er.

Vår moderne tankegang kan få oss til å oppfatte det ukjente som uviktig. Det vi ikke ser, behøver vi ikke bry oss om. Kanskje det er derfor vi har fylt havet med så mye søppel at livet i havet er truet. Eller vi har tenkt at havet bare har interesse hvis vi har nytte av det. Så kan vi bare tømme det for ressurser, raskt og effektivt.

Skapertroen fastholder at alt liv har verdi i seg selv, og at det ikke finnes bærekraftig forbruk uten bærekraftig forvaltning. Det gjelder også livet under vann.

Spørsmål

- Sitatet fra salme 104 oppfordrer til ærefrykt for livet under vann. Hva kan grunnen være til at dette er et tema som sjelden har fått oppmerksomhet i kristen forkynnelse?
- Hvordan kan ærefrykt for livet under vann komme konkret til uttrykk, i kirke og i samfunn?

Utfordringer

Hvordan kan dere endre forbruk og daglige rutiner for å redusere mengden av plastavfall til havet?

Kjenner dere til bedrifter som dere kan utfordre til å redusere sitt bidrag til plastavfall i havet?

Bønn

*Gud, du som lodder havets dybder,
tilgi oss at vi forurenser og ødelegger.
Gi oss visdom og nye sjanser
til å la fisken svømme og bølgene bryte fritt,
og høste klokt og med takknemlighet fra verdens hav.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Mål 15: LIV PÅ LAND

Jorda er mangfoldig og fargerik. Estimatenes over hvor mange arter som finnes, varierer fra to millioner til tusen milliarder!¹⁶ Sikkert er det at menneskene deler denne planeten med et mylder av dyr og planter. Det biologiske mangfoldet og økosystemene på jorda er grunnleggende for livet vårt. Vi trenger kretsløpene som gir oss oksygen å puste i og rent vann å drikke, vi må høste av jorda for å få mat.

Bærekraftsmål nummer 15 handler om å ta vare på denne enorme rikdommen. Vi må skape en livsstil og bygge samfunn som ikke truer artsmangfoldet og ødelegger økosystemene. Dessverre har vi en lang vei å gå.

Vi forbruker mye mer av jordas ressurser enn det som er bærekraftig. Å fjerne et lite stykke natur, for eksempel for å bygge en vei, trenger ikke å bety så mye i seg selv. Men når stadig flere biter av naturen ødelegges, får summen katastrofale følger. Hvert femte sekund forsvinner regnskog tilsvarende størrelsen på en fotballbane¹⁷. Det blir 12 fotballbaner per minutt, 720 fotballbaner i timen og 17 280 fotballbaner i døgnet. Avskogingen er en katastrofe for det biologiske mangfoldet, for menneskene som bor i skogene og for klimaet. Å stanse avskoging og gjenopprette forringede skoger er en viktig del av bærekraftsmål nummer 14.

Teologisk refleksjon

«Du lar kilder velle fram i dalene så bekker renner mellom fjellene. De gir drikke til alle dyr på marken, ville esler får slukke tørsten. Der finner fuglene under himmelen bolig, de synger mellom greinene. Han vanner fjellene fra sin høye sal. Jorden mettes med frukten av din gjerning» (Salme 104,10–13). Bibelen er sjenerøs når den beskriver skaperverkets storhet og prakt; gjennomgangstonen er lovsang til Gud som sørger for alt liv, også fugler og dyr.

I det greske Nye testamentet brukes ordet *oikoumene* om hele den bebodde verden (for eksempel i Lukas 2,1). Ordet kommer av *aikos* (hus) og viser til verdenshusholdningen og alle som tilhører den – mennesker, fauna og flora. Både økonomi og økologi har rot i samme begrep og må forstås innenfor denne helheten.

I vår tid er både mangfoldet og balansen i naturen truet. Et såret skaperverk «sukker og stønner» og lengter etter å settes fri (Romerne 8,21–22). Å verne om skaperverket er å slutte seg til lovsangen til Gud og bekjenne at «jorden og det som fyller den, hører Herren til» (Salme 24,1). Samtidig er det å vedkjenne seg tilhørighet i en husholdning med slektskapsbånd til alt som lever – som tilværelsens nådefulle gave og kall til tjeneste.

Spørsmål

- Før ble ordet «å husholdere» brukt om å ha ansvar for en husholdning. Hva innebærer det at mennesket har et særlig ansvar for å forvalte skaperverket og husholdere alt liv på jorda?
- Hvilken mening gir det å tale om at vi mennesker er i slekt med alt liv på jorda?

Utfordring

Å ta vare på livet på land er en sak for både internasjonal, nasjonal og lokal politikk. Har dere eksempler på dilemmaer hvor vern av naturen står imot andre interesser? Hva kan vi gjøre for å bli flinkere til å ta vare på naturen?

Bønn

*Gud, du som har gitt liv til alt som yrer og kryper og flyr, vekk i oss ærefrykt for alt levende.
Hjelp oss å trå varsomt og la mangfoldet leve.
Takk for at alt hører med i helheten.
Lær oss å finne vår plass i din myldrende verden.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 16:

FRED OG RETTFERDIGHET

Noen mennesker lever i velfungerende rettsstater med ytringsfrihet og stemmerett. Andre lever i stater med utstrakt korrupsjon og vanstyre og har kanskje ikke engang blitt tildelt en fødselsattest. Noen lever et trygt liv uten overgrep. Andre lever i konstant frykt for vold. Bærekraftsmålet om fred og rettferdighet er kanskje det mest omfattende av alle de 17 bærekraftsmålene. Ifølge dette målet skal verdenssamfunnet fremme fredelige og inkluderende samfunn, sikre rettsvern for alle og bygge velfungerende, ansvarlige og inkluderende institusjoner på alle nivåer.

Ett av delmålene under bærekraftsmål nummer 16 er å oppnå en betydelig reduksjon i alle former for vold og andelen voldsrelaterte dødsfall i hele verden. Verdens helseorganisasjon definerer vold som forsettlig bruk av eller trussel om fysisk makt eller tvang, rettet mot en selv, andre enkeltpersoner eller en gruppe. For å regnes som vold må handlingen resultere i, eller ha høy sannsynlighet for å resultere i, død, fysisk eller psykisk skade eller mangelfull utvikling. Vold utøves i svært ulike sammenhenger: vold i nære relasjoner, vold mot barn, seksuell vold, blind vold, krig, terror, tortur og andre menneskerettighetsbrudd. Det er åpenbart at det må jobbes på mange nivåer om vi skal klare å redusere volden. Vi skylder alle som opplever vold på kroppen, å gjøre alt vi kan for å nå dette målet.

Teologisk refleksjon

Fred og rettferd er nøkkelord i Bibelen. Svært ofte opptrer de sammen som en påminning om at det ikke finnes noen rettferdighet uten fred og heller ikke fred uten rettferdighet. Begge forutsetter relasjoner preget av åpenhet og omsorg: «Miskunn og sannhet skal møte hverandre, rettferd og fred skal kysse hverandre» (Salme 85,11).

Både fred og rettferdighet er ifølge Bibelen trygt ankerfestet i Guds omtanke for skaperverket. «Herren er nådig og rettferdig, vår Gud er barmhjertig» (Salme 116,5). I bibelsk forstand er rettferdighet ikke et kaldt juridisk prinsipp som handler om skyld og straff, men det er innsats for å verne om menneskeverdet og sikre rammer for et godt og meningsfullt liv. Tilsvarende er fred mer enn fravær av krig; det hebraiske ordet *shalom* uttrykker harmoni, velferd og glede i gode og trygge relasjoner.

På den bakgrunn beskriver Paulus rettferdighet og fred som kjennetegn på Guds rike (Romerne 14,17), det Jesus brakte nær og troen gir del i. Samtidig er de verdier vi er kalt til å fremme og kjempe for, motivert av håpet om at de ved tidens ende skal virkelig gjøres fullt ut. «Etter hans løfte venter vi på en ny himmel og en ny jord, hvor rettferdighet bor» (2 Peter 3,13).

Spørsmål

- Hva kjennetegner den bibelske forståelsen av fred og rettferdighet sammenlignet med den vanlige bruken av disse begrepene?
- Drøft utsagnet: «Det finnes ingen virkelig fred uten rettferdighet og ingen virkelig rettferdighet uten fred.» Bruk gjerne konkrete eksempler fra tiden vi lever i.

Utfordringer

Har dere forslag til ting som kan gjøres for å hjelpe mennesker som opplever vold i nærmiljøet?

Finnes det noe vi her i Norge kan gjøre for å bekjempe vold andre steder i verden, enten det er krig, menneskerettighetsbrudd eller andre typer voldsutøvelse?

Bønn

*Fredens Gud,
vi ber om at alle som er utsatt for vold og overgrep,
må reises opp og finne fred
Bevar våre hjerter
og styrk institusjonene som bevarer retten iblant oss.
Led våre føtter inn på fredens vei.*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.



Mål 17:

SAMARBEID FOR Å NÅ MÅLENE

Framtiden er åpen. Ingen kan vite hvordan verden vil se ut i 2030. Men én ting er sikkert: Alt som er laget av mennesker, kan forandres av mennesker. Samfunnet defineres ikke av naturlover, det formes av menneskene som tar del i det. Verdenshistorien har blitt til gjennom valgene til menneskene som har levd på jorda før oss, og på samme måte blir fremtiden formet av valgene vi tar i dag.

Bærekraftsmål nummer 17 handler om hvordan vi sammen skal klare å nå alle de andre målene. Bærekraftsmålene er omfattende og ambisiøse, og alle sektorer i samfunnet må bli involvert i dem. Norge og alle andre stater må ta ansvar. Sivilsamfunnet, du og jeg, trossamfunn og organisasjoner må ta ansvar. Privat sektor, både store og små selskaper, må ta ansvar. FN, Verdensbanken og andre internasjonale organisasjoner må ta ansvar. Ikke minst må stater, selskaper og organisasjoner som forvalter store ressurser, ta ansvar for at målene skal kunne nås overalt, også i fattige land og samfunn. Skal vi få til store endringer og nå bærekraftsmålene, må vi samarbeide. Det går an å flytte fjell, det er bare å begynne å bære stein. Men ingen kan bære byrden alene.

Teologisk refleksjon

Bibelen gir klare anvisninger om hva som kjenner et godt samfunn. Framfor alt rettferdighet og fred, at småkårsfolk er sikret plass i fellesskapet, og at mennesker i en utsatt livssituasjon – enker, foreldreløse og innflyttere – møtes med respekt og omsorg (5. Mosebok 10,17–19).

Det er i første rekke styresmaktene som har ansvaret for å nå slike mål. En god konge fremmer retten og har blick for de små i samfunnet (Salme 72,4). I tillegg har enhver borger et tilsvarende samfunnsansvar. Bibelens menneskesyn og samfunnsyn bekrefter hverandre gjensidig i den forstand at enhver er kalt til å fremme det som er rett og godt i samfunnet. «Han har kunngjort for deg, menneske, hva godt er. Og hva krever Herren av deg? Bare at du gjør rett, viser trofast kjærlighet og vandrer ydmykt med din Gud» (Mika 6,8).

Det skjer gjennom samarbeid med alle mennesker av god vilje og ved å krysse sosiale grenser i arbeidet for fellesskapets beste, også til mennesker og grupper vi i utgangspunktet kan ha motforestillinger mot å samarbeide med. Slik profeten Jeremia oppfordret sine landsmenn i fangenskap i Babylonia til å bidra til fred og velferd, og til å be for byen, «for når den har fred, har også dere fred» (Jeremia 29,7).

Spørsmål

- Hva slags ansvar har Norge for at bærekraftsmålene blir oppnådd i fattige land?

Utfordring

Hvilke samarbeidspartnere er aktuelle for dere (som menighet, kirke, organisasjon) i arbeidet med å fremme bærekraftsmålene, og hvilke muligheter og utfordringer vil samarbeidet med dem gi? Hvordan kan dere fastholde den kristne egenarten i slikt samarbeid med andre samfunnsaktører?

Bønn

*Gud, alles far, du som har skapt oss til hverandre, la oss erfare at vi er søsken.
Tilgi oss når vi glemmer det,
og vekk søskenkjærligheten i oss på ny.
Gi oss å gå side om side mot en bedre framtid.
La ditt rike komme!*

Alt og alle i dine hender, Gud. Amen.

Referanser

- 1 FN (2015) *The Millennium Development Goals Report*. Hentet fra [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)
- 2 SSB (2018) *Inntekts- og formuesstatistikk for husholdninger*. Hentet fra <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/flere-barn-i-husholdninger-med-vedvarende-lavinntekt>
- 3 844 millioner mennesker var underernærte i 2018. FNs organisasjon for ernæring og landbruk (2018) *The state of food security and nutrition in the world*. Hentet fra <http://www.fao.org/3/I9553EN/i9553en.pdf>
- 4 Ibid.
- 5 Ibid.
- 6 Verdens helseorganisasjon (2017, 13. desember). *World Bank and WHO: Half the world lacks access to essential health services, 100 million still pushed into extreme poverty because of health expenses*. Hentet fra <http://www.who.int/news-room/detail/13-12-2017-world-bank-and-who-half-the-world-lacks-access-to-essential-health-services-100-million-still-pushed-into-extreme-poverty-because-of-health-expenses>
- 7 Verdensbanken (2016) *Women, Business and the Law 2016: Getting to Equal*. Hentet fra <http://documents.worldbank.org/curated/en/455971467992805787/Women-business-and-the-law-2016-getting-to-equal>.
- 8 Verdens helseorganisasjon (2017) *Violence against women*. Hentet fra <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- 9 Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) (2014) *Vold og voldtekt i Norge*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/a0f79a10854045c68770c5408e2b3d66/nkvts_vold-voldtekt-2014.pdf
- 10 Verdens helseorganisasjon (2017) *Progress on Drinking Water, Sanitation and Hygiene. 2017 Update and SDG Baselines*. Hentet fra https://www.who.int/water_sanitation_health/publications/jmp-2017/en/.
- 11 Ibid.
- 12 Verdens helseorganisasjon (2018, 8. mai) *Household air pollution and health*. Hentet fra <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/household-air-pollution-and-health>
- 13 SSB (2018, 17. oktober) *Dette bruker nordmenn penger på*. Hentet fra <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/dette-bruiker-nordmenn-penger-pa>
- 14 Intergovernmental Panel on Climate Change (2018) *Global Warming of 1,5 °C*. Hentet fra <https://www.ipcc.ch/sr15/>
- 15 Jambeck, J., Geyer, R., Wilcox, C., Siegler, T., Perryman, M., Andrady, A., Narayan, R., Kara, L. (2015) *Plastic waste inputs from land into the ocean*. Hentet fra <http://science.sciencemag.org/content/347/6223/768.full>
- 16 Chapman, A.D. (2009) *Numbers of Living Species in Australia and the World*. Hentet fra <https://www.environment.gov.au/system/files/pages/2ee3f4a1-f130-465b-9c7a-79373680a067/files/nlsaw-2nd-complete.pdf>
- 17 FNs organisasjon for ernæring og landbruk. (2015) *Global Forest Resources Assessment 2015 How are the world's forests changing?* Hentet fra <http://www.fao.org/3/a-i4793e.pdf>

